

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
1. CZŁOWIEK WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE	17
1.1. Człowiek wobec środowiska naturalnego	17
1.2. Człowiek wobec ryzyka	32
1.3. Człowiek w sieci	47
2. EDUKACJA I PROFILAKTYKA BEZPIECZEŃSTWA	69
2.1. Zadania edukacji	69
2.2. Istota, rola i znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa	82
2.3. Edukacja zdrowotna jako istotny komponent działań na rzecz bezpieczeństwa	91
2.4. Działania profilaktyczne – kluczowy element zapobiegania zagrożeniom	110
ZAKOŃCZENIE	125
SPIS RYSUNKÓW I TABEL	129
BIBLIOGRAFIA	131

WSTĘP

Kondycja człowieka we współczesnym świecie to wypadkowa wielu procesów odpowiedzialnych za całokształt rozwoju cywilizacyjnego. Każdy człowiek indywidualnie przechodzi proces cywilizacji, poddany wpływom społecznym (socjalizacji) uczy się panować nad emocjami, przyjmuje wzorce zachowań akceptowane zarówno przez otoczenie, jak i samego siebie. To przystosowanie się do otoczenia nie odbywa się na zasadzie przymusu zewnętrznego, lecz bazuje na interakcji, autonomii i swobodzie decyzyjnej. Jak ujmuje Norbert Elias, „wymiar indywidualny procesu cywilizacji łączy się z cywilizacją na poziomie społecznym”¹. Podobnie i Anthony Giddens utrzymuje, że przemiana osobista przeplata się ze społeczną².

Rozwój społeczny ludzkości ma na celu przekazanie technik przetrwania i polepszenie szans na przeżycie za pomocą wiedzy i standardów odczuwania i zachowania. Zasób wiedzy, informacji o świecie, czy inaczej – środków orientacji o świecie³, rośnie z pokolenia na pokolenie, podobnie jak ogólny poziom cywilizacji. Wiedza jest wynikiem niemającego początku procesu uczenia się ludzkości. Rozwój to działanie strategiczne, to przemiany dokonywane za

¹ N. Elias, *O procesie cywilizacji, Analizy socjo- i psychogenetyczne*, przeł. T. Zabłudowski, K. Markiewicz, W.A.B., Warszawa 2011, s. 11.

² A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przeł. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 53.

³ N. Elias, op. cit., s. 14.

sprawą pojedynczego człowieka i interakcji z innymi ludźmi⁴, jest procesem dynamicznym, przychodzi falami. Jak tłumaczyli Alvin i Heidi Tofflerowie, kiedy fale historii ścierają się ze sobą, dokonuje się zderzenie cywilizacji. Nie jest to starcie między Wschodem i Zachodem czy grupami religijnymi i etnicznymi, ale zderzenie odmiennych gospodarczo i strategicznie trzech światów (cywilizacji) pierwszej, drugiej i trzeciej fali. Symbolem pierwszej jest motyka, drugiej – taśma montażowa, trzeciej – komputer. Sektory gospodarki pierwszej dostarczają zasoby rolnicze i surowce mineralne, drugiej – tanią siłę roboczą zajmującą się masową produkcją, natomiast cywilizacja trzeciej fali dominuje dzięki nowym sposobom zdobywania i wykorzystywania wiedzy⁵.

Cywilizacja trzeciej fali, czy inaczej społeczeństwo informacyjne (T. Umesamo), społeczeństwo wiedzy (P.F. Drucker), społeczeństwo sieciowe (E. Castells), społeczeństwo ryzyka (U. Beck), postmodernizm (późna nowoczesność) (A. Giddens) czy z perspektywy rozwoju ludzkości epoka geologiczna nazwana antropocenem (J. Zalasiewicz) – to nazwy podkreślające pewne charakterystyczne cechy społeczeństwa wysokorozwiniętego, którego symbolem jest komputer, cechy jego organizacji, strategii czy też relacji człowieka z otoczeniem.

Anthony Giddens współczesną rzeczywistość opisuje następująco:

Życie w „świecie” wysokorozwiniętej nowoczesności jest jak rozpedzony moloch. [...] Nie chodzi już tylko o bezustannie zachodzące zmiany. Sedno sprawy polega na tym, że te zmiany wykraczają poza wszelkie oczekiwania człowieka i wymykają się jego kontroli. Jego nadzieje na coraz skuteczniejsze podporządkowanie sobie społecznego i naturalnego środowiska okazują się płonne⁶.

⁴ Ibidem.

⁵ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na progu XXI wieku?*, przeł. B. i L. Budreccy, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2006, s. 26–29.

⁶ A. Giddens, op. cit., s. 46.

Zagrożenia, których twórcą jest człowiek, zagrażają istnieniu całej ludzkości, a co istotne, tylko on sam może im zapobiec. Wzięcie odpowiedzialności za ten stan wymaga odwagi i mądrości biorącej się ze zrozumienia, że nasze życie wymaga żywej planety – nie na odwrót⁷, że nie możemy zbudować muru odgradzającego nas od globalnych katastrof: smogu⁸ lub problemu niekontrolowanych migracji politycznych czy społecznych⁹, pandemii, od bliźnich zmagających się na co dzień z niedostatkami wody, podstawowych dóbr czy strachem przed okropnościami wojny i terroru, pozbawionych godności ludzkiej i szansy na lepsze jutro.

Rodzi się zatem pytanie, jak wyedukować człowieka, by mógł tę odpowiedzialność za planetę oraz życie własne i przyszłych pokoleń wziąć na swoje barki. Edukacja to w pewnym sensie forma rozmowy naukowej i chociaż – jak twierdzi Dawid Juraszek – owa „rozmowa (twarzą w twarz, w eterze, czarno na białym) wytyczy nam trasę, da do ręki lornetkę, nawet zasznurowuje buty, ale donikąd za nas nie dojdzie”¹⁰, uważamy też, że zmotywuje do działania, podejmowania trafnych decyzji i stosowania skutecznych rozwiązań, a tym samym umożliwi tworzenie pozytywnych relacji ze środowiskiem, w którym żyjemy.

Środowisko człowieka to zgodnie z definicją słownikową jego fizyczne i biologiczne otoczenie, zarówno naturalne, jak i będące wynikiem jego działalności. Składa się na nie: biosfera (litosfera, hydrosfera i atmosfera), fauna i flora, wytwory materialne i kulturalne. Elementy te tworzą system wzajemnie powiązany¹¹. W niniejszym

⁷ D. Juraszek, *Antropocen dla początkujących. Klimat, środowisko, pandemia w epoce człowieka*, Liberté!, Łódź 2020, s. 55.

⁸ J. Wimmer, T. Quandt, *Theory Review Living in the Risk Society. An interview with Ulrich Beck*, „Journalism Studies” 2006, 7 (2), s. 336–347. DOI: 10.1080/14616700600645461.

⁹ D. Juraszek, op. cit., s. 88.

¹⁰ Ibidem, s. 171.

¹¹ R. Smolski, M. Smolski, E.H. Stadtmüller, *Słownik encyklopedyczny. Edukacja obywatelska*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 1999.

opracowaniu skupiono się więc na relacji człowieka z przyrodą, społeczeństwem funkcjonującym w stworzonej przez niego postmodernistycznej maszynie ryzyka i w sieciowym ekosystemie technologicznym. Podjęto również próbę odpowiedzi na pytanie, jak w tym świecie się urządził i sobie radzi.

Relacje człowieka z naturą, otoczeniem, w tym z innymi ludźmi, w każdej dziedzinie działalności (kultury, polityki, gospodarki, życia rodzinnego, religijnego, wartości, moralności, zdrowia) mogą być pozytywne – definiowane jako szanse, konstruktywne wyzwania – lub negatywne – jako zagrożenia¹². Kształtują one jego poczucie bezpieczeństwa na czterech poziomach:

- intrapersonalnym – dotyczy tego, w jaki sposób jednostka interpretuje własne bezpieczeństwo,
- interpersonalnym – dotyczy bezpośredniego kontaktu człowieka z innymi ludźmi,
- grupowym – dotyczy relacji człowieka z grupą, a także pomiędzy grupami społecznymi,
- społecznym – dotyczy relacji kształtujących zbiorowe poczucie bezpieczeństwa.

Poziomy te są ze sobą powiązane i relacje na każdym z nich wpływają na poczucie bezpieczeństwa na poziomie intrapersonalnym¹³.

Relacje człowieka z otoczeniem wpływają na jego poczucie bezpieczeństwa, gdyż kształtują warunki, w jakich funkcjonuje, co mocno akcentowane jest w następującej definicji: „Bezpieczeństwo personalne polega na stworzeniu człowiekowi (osobie, jednostce ludzkiej) «takich wielorakich warunków egzystencji, które, jeśli zostaną przez niego odpowiednio skonsumowane, zapewnią mu pełny rozwój osobowy – samorealizację», czy inaczej ciągłość trwania

¹² M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s. 85.

¹³ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Elipsa, Warszawa 2009, s. 58–64.

jako konkretnego indywiduum”¹⁴. Krzysztof Drabik podkreśla, że można zadbać o bezpieczeństwo człowieka tylko wówczas, gdy postrzegać się go będzie w ujęciu całościowym:

Z pozycji jednostkowej interpretowane są uwarunkowania bezpieczeństwa, które ma przede wszystkim charakter indywidualny i konkretny. Możemy wówczas mówić o bezpieczeństwie przez pryzmat całościowej kondycji fizycznej, psychicznej, duchowej, intuicyjnej podmiotu. Stąd wywodzi się poczucie bezpieczeństwa jako subiektywny odbiór konfiguracji warunków życia jednostki, uznanej przez nią w kategorii pewności trwania (bezpieczeństwa) bądź zagrożenia¹⁵.

Zależność pomiędzy bezpieczeństwem jednostki a jej kondycją zdrowotną (fizyczną, psychiczną) wzmacniana jest przez wiele czynników zewnętrznych, jak konflikty humanitarne, choroby zakaźne czy ubóstwo, które prowadzą do pogorszenia stanu zdrowia, tym samym zmniejszając poczucie własnej wartości, godności czy szanse na przeżycie. Obecnie koniecznością stało się skupienie uwagi na zagrożeniach zdrowotnych: broń biologiczna (zarazki, wirusy), podatność społeczeństwa na epidemie, ryzyko zachorowania wśród wojska, wpływ kryzysów humanitarnych na powodzenie operacji wojskowych. Zagrożenia zdrowotne nie ograniczają się do bezpieczeństwa militarnego (oczywistej zależności między kondycją zdrowotną żołnierzy a jakością potencjału militarnego), ale dotyczą szerszej sfery bezpieczeństwa człowieka¹⁶.

Andrzej Pieczywok traktuje zagrożenia dotyczące kondycji zdrowotnej jako jedną z kilku głównych kategorii zagrożeń dla przetrwania człowieka i jego bezpieczeństwa obok braku lub niedostatku surowców, żywności oraz wody pitnej, niszczenia środowiska

¹⁴ K. Kołodziejczyk, *Bezpieczeństwo. Kontekst personalno-aksjologiczny*, „Zeszyty Naukowe WSWOL” 2009, 1 (151), s. 140.

¹⁵ K. Drabik, *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne w perspektywie filozoficznej*, [w:] idem (red.), *Natura bezpieczeństwa w perspektywie personalnej i strukturalnej*, AON, Warszawa 2013, s. 38–39.

¹⁶ *Human security now*, Commission on Human Security, New York 2003, s. 94–96.

i skutków ocieplenia klimatu, a także grupy zagrożeń dotyczących rynku pracy (bezrobocie, nietrwałość zatrudnienia, zanik pewnych zawodów, zmienność charakteru pracy)¹⁷. Niewątpliwie katalog tych zagrożeń będzie ulegał zmianom – być może niektóre z nich zostaną całkowicie wyeliminowane, a w ich miejsce pojawią się nowe, wymuszając konieczność podejmowania działań, w tym edukacyjnych, ukierunkowanych na poszukiwanie skutecznych sposobów walki z niepożądanymi zjawiskami.

Obecnie zaobserwować można rosnące znaczenie problematyki bezpieczeństwa zdrowotnego. Nie powinno to budzić zaskoczenia, ponieważ zdrowie jest wartością podstawową i niezwykle ważną w życiu każdego człowieka. Zgodnie z ogólnie przyjętą definicją zdrowia podaną w Konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia jest ono „stanem całkowitego fizycznego, psychicznego (umysłowego) i społecznego dobrostanu, a nie tylko braku choroby”. Oznacza to, że zdrowie jest kategorią wieloznaczną: medyczną, społeczną, psychologiczną, filozoficzną itp., stąd uzasadnione jest podejmowanie problematyki zdrowotnej z różnych perspektyw, w oparciu o założenia i istotę danej nauki.

Zdrowie powinno być wspierane skuteczną polityką państwa, jako że procesy mające na nie wpływ są złożone i wymagają całościowego podejścia. Tymi procesami są:

- zmiany demograficzne – proces starzenia się społeczeństw, wpływając na zmianę struktury chorób, zwiększa koszty ochrony zdrowia i zagraża równowadze systemów zdrowotnych,
- zmiany warunków środowiskowych – poszerzająca się sfera nierówności społecznych oraz przemieszczanie się całych grup ludności sprzyjają występowaniu katastrof naturalnych i zwiększają ryzyko rozwoju chorób epidemiologicznych oraz zagrożenia bioterroryzmem,

¹⁷ A. Pieczywok, *Działania społeczne w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin 2018, s. 265.

- rozwój nowych technologii – zrewolucjonizowanie sposobu, w jaki promuje się zdrowie, sprzyja zapobieganiu zagrożeniom zdrowotnym i wspomaganiu zdrowia, lecz w sytuacji niewłaściwego wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych pojawia się ryzyko wystąpienia zagrożeń natury psychicznej¹⁸.

Te wszystkie uwarunkowania muszą zostać kompleksowo uwzględnione w projektowaniu działań wzmacniających dobrostan człowieka. Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego wymaga zatem „nieustannych zabiegów wspierających, a zarazem angażujących instytucje państwa”¹⁹. Dotyczą one m.in. zagwarantowania prawa do ochrony zdrowia i równego dostępu do świadczeń medycznych, jak też tworzenia warunków mających na celu ochronę zdrowia i sprzyjających prowadzeniu zdrowego stylu życia. Z uwagi na wielowymiarowość i istotę bezpieczeństwa zdrowotnego jest ono przedmiotem zainteresowania i aktywności wielu podmiotów: właściwych resortów, instytucji działających na rzecz bezpieczeństwa, administracji samorządowej czy organizacji pozarządowych. Ich wspólnym celem powinno być kształtowanie kultury bezpieczeństwa zdrowotnego jako filaru bezpieczeństwa podmiotu i organizacji.

Niniejsze opracowanie jest próbą opisu otaczającego nas świata z jego szansami, wyzwaniem i zagrożeniami dla współczesnego człowieka i dotyczy określenia kształtu edukacji, która wyposaży go w takie kompetencje, by potrafił zapewnić sobie i przyszłym pokoleniom bezpieczną egzystencję i rozwój.

Pytania problemowe, które powstały w związku z tak postawionym celem badawczym, są następujące:

- 1) Jak człowiek działa w środowisku naturalnym i jakim zagrożeniom musi stawić czoła?

¹⁸ Ibidem, s. 267.

¹⁹ O. Wasiuta, E. Włodarczyk, M. Szumiec, *Wstęp*, [w:] eidem (red.), *Współczesne konteksty bezpieczeństwa zdrowotnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2020, s. 8.

- 2) Jak działa postmodernistyczne społeczeństwo i jak człowiek radzi sobie z wszechobecnym ryzykiem?
- 3) Jak działa sieć i z jakimi zagrożeniami z nią związanymi człowiek musi się zmierzyć?
- 4) Jak powinna wyglądać edukacja, aby człowiek potrafił świadomie i odpowiedzialnie funkcjonować oraz rozwijać się w toku całego swojego życia?
- 5) Jakie znaczenie dla kształtowania środowiska i kultury bezpieczeństwa ma edukacja dla bezpieczeństwa?
- 6) Jaką rolę w działaniach na rzecz bezpieczeństwa człowieka spełnia edukacja zdrowotna?
- 7) Jaka jest istota profilaktyki w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom?

Publikacja składa się z dwóch części. Autorką pierwszej jest Dagny Kaźmierczak, drugiej – Magdalena Szumiec. Obie są zatrudnione na stanowisku adiunkta w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Ich kierunkowe wykształcenie oraz dorobek naukowy, wpisujące się w dyscyplinę nauk o bezpieczeństwie i pedagogikę, pozwoliły w sposób wielostronny podejść do podjętej tu problematyki. W ramach części pierwszej zatytułowanej *Człowiek we współczesnym świecie* ujęto trzy rozdziały, natomiast część druga *Edukacja i profilaktyka bezpieczeństwa* zawiera cztery rozdziały.

W pierwszym rozdziale omówiono konsekwencje działalności człowieka dla środowiska naturalnego, w tym przyczyny globalnego ocieplenia i sposoby adaptacji człowieka do coraz to bardziej drastycznych zmian klimatycznych.

W drugim rozdziale, podążając za Ulrichem Beckiem i jego teorią społeczeństwa ryzyka, opisano mechanizm tworzenia ryzyka świata postmodernistycznego i konsekwencji, jakie człowiek ponosi w sferze społecznej, prywatnej i zdrowotnej, zmagając się z kryzysem tożsamości i brakiem poczucia bezpieczeństwa.

W trzecim rozdziale opisano szanse, wyzwania i zagrożenia (m.in. zaburzenia osobowości, relacji międzyludzkich, cyberprzestępstwa), z jakimi człowiek zmagają się w sieci, jak cyberprzestrzeń i realny

świat przenikają się, tworząc jeden spójny technologiczny ekosystem człowieka.

W czwartym rozdziale omówiono kwestie związane z edukacją, jej strukturę, założenia i zadania, oraz podkreślono konieczność zmian w podejściu do procesu edukacyjnego, by odpowiadał on na wyzwania i wymogi współczesności.

Rozdział piąty został poświęcony istocie, roli i znaczeniu edukacji dla bezpieczeństwa w kontekście kształtowania środowiska i kultury bezpieczeństwa człowieka. Omówiono w nim proces projektowania i realizacji szeroko pojętej edukacji dla bezpieczeństwa, zaznaczając, że stanowi ona jeden z kluczowych filarów systemu bezpieczeństwa państwa.

W rozdziale szóstym przybliżono zagrożenia istotne z punktu widzenia ich wpływu na zdrowie człowieka, czynniki determinujące zdrowie oraz założenia i rolę edukacji zdrowotnej w procesie kształtowania kompetencji związanych z przejawianiem bezpiecznych zachowań i prowadzeniem zdrowego stylu życia.

Ostatni rozdział poświęcono działaniom profilaktycznym i ich nieocenionej roli w zapobieganiu zagrożeniom i eliminowaniu niepożądanych zjawisk oraz we wspieraniu w prawidłowym rozwoju i kreowaniu środowiska bezpieczeństwa.

Publikacja ma wymiar teoretyczno-praktyczny. Jako autorki żywimy głęboką nadzieję, że podjęta w niej problematyka będzie nie tylko źródłem cennych informacji o skali zagrożeń, dynamice wyzwań i kondycji współczesnego człowieka, ale również stanie się inspiracją do dalszych rozważań naukowych na temat szeroko pojętego bezpieczeństwa i przyczyni się do zwiększenia efektywności działań ukierunkowanych na kształtowanie kultury bezpieczeństwa zdrowotnego.

Pragniemy złożyć serdeczne podziękowania Szanownej Pani dr hab. Ilonie Urych i Szanownemu Panu dr. hab. Andrzejowi Pieczywokowi za pozytywne recenzje książki. Jesteśmy wdzięczne za szczegółową i krytyczną analizę tekstu, wszelkie wnikliwe i konstruktywne uwagi oraz cenne wskazówki, które pozwoliły na udoskonalenie opracowania przed jego publikacją.